

"AXIRINCI GEDİŞ"

(Şövkət Zərin Horovlunun yeni romanı haqqında)

Bir şair kimi tanıdığım, oxucular arasında da rəğbətə qarşılanan Şövkət Zərin Horovlu həm də nəsr janrında da qələmini sınamış və bir neçə romanlar müəllifidir. İki il bundan öncə onun "Axırncı gediş" adlı yeni romanı nəşr edilib. Bu roman haqqında söz açmamışdan əvvəl onun müəllifi barədə bir neçə kəlmə..

Belə deyirlər ki, hər bir söz adamı öz doğulduğu torpağa, onun havasına, suyuna, çölünə, çəməninə bənzəyir. Qadın yazarlar arasında Şövkət Zərin Horovlu da doğulduğu, boya-başa çatdığı Cəbrayılın havasına, suyuna, torpağına, çinarına bənzəyir. Bir də sahilində axar sularına dönə-dönə tamaşa etdiyi Araz. Ədəbiyyata şair kimi gələn Şövkət xanımın şeirlərində də o havadan, o sudan, o torpaqdan, o çinardan, Arazdan gələn misralar görsən.

*Deysin qulağıma Arazın səsi,
Ovutdu qəlbimi isti nəfəsi.
Ey nəğməli söyüd, qocaman palıd,
Həyata göz açıb doğulduğum yurd,
Sizinçün mən yaman qəribsəmişəm,
Qürbətdə ağlamaq olubdur peşəm..*

Neçə illər idi ki, Şövkət xanım Cəbrayılın çinarlarına, kəhrizlərinə, havasına, suyuna həsrət qalmışdı, Elə Cəbrayıl da, o çinarlar da öz şair qızına həsrət çəkirdi. Amma Ordumuzun şanlı qələbəsinə sonra Cəbrayıl da, onun doğulduğu Horovlu da işğaldan azad olundu.

Burada mən Şövkət Zərin Horovlunun şeirləri barədə söz açmaq istəmirəm. Qısaca onu deyə bilərəm ki, Şövkət Zərin Horovlu poeziyamızın milli ənənələrinə bağlı şairdir. Müqayisə belə də yerinə düşər, deyim ki, onun şeirlərində bizim XX əsr ədəbiyyatımızın üç xanım incisi Mirvarid Dildəzinin, Nigar Rəfibəylinin, Mədinə Gülgünün poetik ənənələrindən gələn çalarlar da hiss olunur. Yeni Azərbaycan qadınının istək və arzuları, milli və bəşəri hissləri yeni Şair-Ana obrazında təcəssüm edir. Ənənəyə bağlılıq onun qoşma və gəraylılarında, Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" ahəngində yazdığı "Yaddaş ağırları", həmçinin "Nənəmin son günləri", "Ana layla çalır yuxularında" poemalarında daha çox hiss olunur. O, bəziləri kimi qoşmaya baxıb onun şəklini çəkmir, özü əsl qoşma yaradır.

*Şövkətim, titrəyir əlimdə qələm,
Həsərdən od tutub, alışır sinəm.
Qoynunda gəzdiiyəm, a dağım, dərəmə,
Bir də görüşümüz nə vaxta qaldı?*

Şövkət Horovlu şeir yaradıcılığı ilə yanaşı, öncə qeyd etdiyim kimi, nəsr əsərləri də yazır və artıq bir neçə romanın, povestinin müəllifidir.

Şairin nəsrə ya da nasirin şeirə keçməsi çox vaxt birmənalı qarşılanmır. Bunu bəzən şairin ya da nasirin adət elədiyi janrda daha uğur qazana bilməməsi ilə izah edənlər də tapılır, bəzən də tamamilə qanunauyğun bir hal hesab edirlər. Amma fikrimizcə, Şövkət xanımın nəsr

əsərləri yazması da şeirdə tam ifadə edə bilmədiyi mətləbləri daha geniş, epik planda əks etdirmək cəhdilə bağlıdır. Şövkət xanım həyat yoldaşı, tanınmış alim Hüseyn müəllimlə bir neçə il Əfqanıstanda olmuş və sonralar "Açılmamış zərf" xatirə povestində o çətin, son dərəcə gərgin illəri- SSRİ dövlətinin Əfqanıstana müdaxiləsi, kommunist recimi yaratmaq iddiasından doğan işğalçılıq siyasəti bütün görüntüləri ilə əks etdirib. Bu, onun ilk nəsr əsəriydi. Və bu əsərdə Şövkət xanım təkcə xatirə, gündəlik, olanların təsviri ilə kifayətlənmir, Əfqanıstanda gördüyü, ünsiyyətdə olduğu insanların da obrazını yaradır. O xalqın adət-ənənələrini, həyat tərzini, məişətini də bildiyi qədər əks etdirir.

Görünür, "Açılmamış zərf" xatirə povestində Əfqanıstanda baş verən hadisələri daha dolğun və mükəmməl şəkildə əks etdirmək niyyəti "Axırncı gediş" romanının yaranması ideyasına gətirib çıxarıb. Çünki bədii əsərdə müəllifin öz obrazına ehtiyac qalmır, o, düşündüklərini, əsərdə ifadə etmək istədiyi fikirləri bədii obrazlarla canlandırır.

"Axırncı gediş" romanı barədə fikir və mülahizələrimizi bir neçə bölgədə ümumiləşdirək.

1. Fikrimizcə, "Axırncı gediş" romanı tarixi səpgidə yazılıb. Yəni bu əsər birmənalı şəkildə tarixi romandır. Müəllifin təsvir etdiyi hadisələr, tarixi şəxsiyyətlər, zaman və məkan koordinatları bu fikri söyləməyə imkan verir. Əlbəttə, hər hansı tarixi romanda müəyyən sənədilik prinsipi gözlənilir, lakin yazıcının bədii təxəyyülü də burada bədii uydurmalarla yol verir. Ancaq bu iki xətt arasında əlaqə və bağlılıq itməməlidir.

Vaxtilə N.A. Dobrolyubov yazırdı ki: "Bu iki tələbi elə birləşdirmək uydurmanı tarixə elə daxil etmək lazımdır ki, uydurma tarixə əsaslansın, tarixi hekayəyə müəyyən tellərlə bağlansın və bunları elə təqdim etmək lazımdır ki, oxucu öz qarşısında tarixdən ona məlum olan canlı şəxsiyyətləri görsün. Tarixi romanın vəzifəsi budur".

"Axırncı gediş" romanında da biz bu iki tələbə əməl edildiyini görürük. Nadir şah, Əmənulla xan, Zair şah, Sərdar Məhəmməd, Davud xan-bunlar əsərdə tarixi şəxsiyyətlərdir.

Romanda Əbdülqədir xan, Osman və onun oğlanları, Mirzə Cəlaləddin konkret tarixi şəxsiyyətlər olmasalar da, təsvir edilən dövrün tarixi ruhunu özlərində əks etdirirlər.

2. Hər bir romanda, o cümlədən, tarixi hadisələrdən bəhs edən romanda müəyyən bir İDEYA-əsrin başlıca leytmotivi olmalıdır. Bu əsas ideya=bu leytmotiv romanda səsləndirilən Azadlıq ideyasıdır. İs-

tər-istəməz mən böyük yazıçımız Ənvər Məmmədخانının "Xürrəmlərin ağ şahini" tarixi dramında - edam kürsüsünə yol alan Babəkin Afşinə söylədiyi bu çağırışı xatırlayıram:

"Ey Afşin, sən heç vaxt dərk etməyəcəksən ki, azadlıq yanğısı nə deməkdir. O dəhşətli yanğı ki, ürəyi yandırır külə dbndərir. İstər o şirin olsun, istər acı-yalız o idi mənim səcdəgahım!". Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə, bir çox tarixi romanlarda səslənən Azadlıq ideyası üçün bu fikir mənəcə, başlıca leytmotivdir.

Şövkət xanımın "Axırncı gediş" romanında da Azadlıq ideyası bütün süjetdə, əsərin qəhrəmanlarının fikir və düşüncələrində aparıcıdır.

Romanda Əfqanıstanın azadlığı uğrunda, orada yaşayan xalqların zülmədən, istismardan xilas olması, elmi, mədəniyyəti, təhsili və ən başlıcası iqtisadi həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması naminə apardıqları mübarizə kifayət qədər geniş işıqlandırılıb. Bu baxımdan "Gilan" Cəngəllilər hərəkatı iştirakçılarının, Mir Saleh Ağanın, Əbdülqədirin, Osmanın, Mahmudun, polkovnik Şahvələdin, Maqşud Ağanın, Mirzə Cəlaləddinin, Ağa Rzanın -bunların hər birinin azadlıq hərəkatında öz rolu var. Romanda ustad Cəlaləddinin azadlıq sevənlərinin yığıncağında söylədiyi bu fikirlər mənəcə, romanın ideyasını, bu ideya ətrafında birləşən insanların kredosunu doğru səciyyələndirir: "Ədalətdən, bərabərlikdən ağzı dolusu danışan səltənətin zahiri parıltısı xalqı aldadır. Əslində, bu deyilənlərdən heç bir əsər-əlamət yoxdur. Bir tərəfdən ictimai bərabərsizlik, bir tərəfdən avamlıq, savadsızlıq, dini çekişmələr, bu əliqəbarlı, qarnı ac xalqı az qala kor eləyib. Hər yumruq oynadana kor-koranə itaət eləyirlər. O da bir həqiqətdir ki, bu səltənəti devirib xalqın xeyrinə işləyən bir cəmiyyət qurmaq üçün hissə qapılmaq olmaz".

3. Hər hansı tarixi hadisələrdən söz açan romanda zaman və məkan koordinatları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. "Axırncı gediş"də zaman -hadisələr cərəyan etdiyi illər, aylar təxminən yetmiş ili əhatə edir. Romanda Səttarxan hərəkatı yada salınır, 1921-ci ildəki "Gilan" Cəngəllik hərəkatından söz açılır. Bu hərəkatda iştirak edən Əbdülqədirin öz yurdundan-yuva-

sından uzaq düşüb Əfqanıstana gəlməsi, burada da haqq-ədalət uğrunda mübarizə aparması, oğlu Osmanın da atasının yolunu davam etdirməsi- gizli şəkildə "İşıq" qəzetini nəşr etdirməsi-bütün bunlar bir əsrin hadisələridir.

Romanda deyildiyi kimi: "Tarix təkrarlandığı kimi bəzən talelər də təkrarlanır, bir-birinə oxşayır". Burada bir həqiqəti unutmamaq olmaz. Şərqdə-İranda Səttarxan hərəkatı, Xiyabaninin azadlıq uğrunda mübarizəsi, "Gilan" (Cəngəllilər) qiyamı olmaıydı, digər Şərq ölkələrində də yeni inqilab dalğaları baş verməzdi və Şövkət Horovlu da Əfqanıstanda baş verən hadisələrin bu təsirlərdən yarandığını dönə-dönə qeyd etməzdi.

Romandakı hadisələrin əsas məkanı Əfqanıstandır, amma bəzən yerdəyişmələr də nəzərə çarpır. Bu da obrazların xatirələrində əks olunur.

4. Azərbaycan tarixi romanlarının əksəriyyəti Ordubadi ənənəsi ilə bağlıdır. Ordubadinin romanlarında konkret tarixi hadisələrin təsviri ilə yanaşı, sevgi xətti də möhkəm yer tutur.

Şövkət Zərin Horovlu da bu ənənəyə sadiq qalıb. Bu o deməkdir ki, müəyyən tarixi dövrdə yaşayan insanlar təkcə döyüşmərlər, vuruşmurlar, azadlıq havasına yaşamırlar, həm də sevirilər, sevilirlər, onların ideyaları, fikir və düşüncələri müəyyən hərəkatda öz rolunu oynayırsa, ürəkləri də, hissiyyətləri də coşur, çağlayır. "Axırncı gediş"də Mahmud-Səriyyə, Ağayi Rza-Şirəngül sevgi xətləri buna misal ola bilər.

Özü də müəllif bu sevgi xətlərinin bir-birilə uzlaşmasını xalq dastanlarında olduğu kimi (çətinliklərdən, uzun ayrılıqdan keçəndən sonra) təsvir edir.

Doğrudur, bir-birini hədsiz məhəbbətlə sevənlərin heç də hamısı vüsala yetmir, amma ölüm və ayrılıq da sevginin əbədiyyətinin qarşısında acizdir.

Şövkət Zərin Horovlu Əfqanıstanda cəmi üç il (1977-1980) yaşamışdır. Bu üç il ərzində onun bir yazıçı kimi müşahidə qabiliyyətinə söz ola bilməz. "Axırncı gediş" romanında təsvir olunan hadisələr, müxtəlif xarakterli insanlar onun real yazıçı müşahidələrinin dolğunluğunu sübut edir, təbii ki, bədii təxəyyül də burada öz sözünü deyir.

Ümumtiyyətlə, bir şair kimi tanınsa, sevilərsə də, onun bir nasir kimi də romandan romana inkişafının şahidi oluruq.

Bunu biz Şövkət xanımın "Axırncı gediş"dən əvvəl qələmə aldığı "Arazda gələn səs" və "Köynək" romanlarında da müşahidə edirik. Adını çəkdiyim hər iki əsərdə Qarabağda, keçən əsrin 90-cı illərində baş verən hadisələrin təsviri əsas yer tutur.

Şövkət Zərin Horovlunun bu il martın 20-də, bahar bayramında 84 yaşı tamam olacaq. Amma ona yaradıcılıq yaşı ilə yanaşı, o, yorulmaq bilmir və mənsub olduğu xalqın ədəbiyyatına o qədər bağlıdır ki yaş da ona təslim olur.